

Тема 1. Мислення як психолого-педагогічна категорія.

1. Психологічний аналіз категорії «мислення». Форми мислення.
2. Види мислення.
3. Особистісна зумовленість мислення.

1. Психологічний аналіз категорії «мислення». Форми мислення.

Поняття «мислення» є фундаментальним у філософських і психологічних концептуальних системах минулого й сучасності. Вперше термін «мислення» було введено філософами Парменідом, Сократом, Гераклітом, Демокритом, Платоном, Аристотелем, Кантом, Гегелем. Парменід розглядав мислення як спосіб пізнання, що веде до істини. Сократ надавав великого значення шляху пізнання, що веде до істини, тобто методу пізнання. Сократ став основоположником евристичного методу навчання, суть якого полягає у тому, що учень повинен «пізнати самого себе», а вчитель має лише підводити до пошуку: не давати готових відповідей, спонукати до пізнавальної активності, самопізнання шляхом постановки запитань, які вимагали б творчої, розумової дії. Головне у розвитку людини – її пізнавальні зусилля, здатність ставити все нові й нові запитання. Варто зазначити, що ще давньогрецькі мислителі виділяли мислення як вищу сходинку пізнання людиною навколишнього світу.

Мислення - пізнавальний психічний процес узагальненого й опосередкованого віддзеркалення зв'язків і стосунків між предметами об'єктивної дійсності; процес, пов'язаний з обробкою інформації, отриманої через відчуття або збереженої в пам'яті в результаті особистого досвіду, з тим, щоб бути в змозі реагувати на нові ситуації.

Виділяють наступні **ознаки мислення**:

1. Основна функція мислення - виявлення внутрішніх зв'язків в предметах.
2. Мислення спирається у своєму пізнанні на чуттєві образи.
3. Мислення може бути відірване від реального світу, оскільки для пізнання може використовувати «заступник» предметів зовнішнього світу - знак, символ.
4. Мислення протікає в цілому з опорою на знання, придбані раніше.
5. Особливість - розумові результати спочатку носять узагальнений характер.
6. Ми можемо мислити не лише в категоріях сьогодення, а й майбутнього.

Форми мислення:

Поняття — це форма мислення, за допомогою якої пізнається сутність предметів та явищ дійсності в їх істотних зв'язках і відношеннях, узагальнюються їх істотні ознаки.

Кожен предмет, явище мають багато різних властивостей і ознак, які є істотними і неістотними. Наприклад, кожен окремий трикутник має три кути, певні розміри - довжину сторін і площу, певну величину кутів. Але тільки

перша ознака робить фігуру трикутником, дозволяє відрізнити її від інших фігур. При зміні ж інших ознак трикутник не перестане бути трикутником.

Поняття існує у вигляді слова, позначається ним. Вони поділяються на одиничні та загальні («країна», «місто», «письменник» - одиничні, «елемент», «зброя» - загальні поняття). Розрізняють поняття конкретні та абстрактні. В абстрактних поняттях відображаються істотні ознаки та властивості відокремлено від самих об'єктів («вага», «мужність», «добро» тощо).

Поняття з більшим обсягом називаються родовими («меблі», «рослини») стосовно понять із меншим обсягом ознак («стіл», «дерево»), які в цьому разі є видовими.

Судження - це форма мислення, яка містить ствердження або заперечення будь-якого положення відносно предметів, явищ або їх властивостей.

Характерна властивість судження полягає в тому, що воно існує, виявляється і формується в реченні. Проте судження та речення нетотожні. Речення, які виражають запитання, вигуки, сполучники, прийменники не є судженнями («Агов!», «Ану!», «Хто це?»).

Судження є ствердними та заперечними; загальними та одиничними.

Умовивід - така форма мислення, в якій з одного або кількох суджень виводиться нове.

Людина користується в основному двома видами умовиводів - індуктивними (спосіб міркування від окремих суджень до загального, встановлення загальних законів і правил на основі вивчення окремих фактів і явищ) і дедуктивними (спосіб міркування від загального судження до окремого, пізнання окремих фактів, явищ на основі знання загальних законів і правил).

2. Види мислення

Мислення - це передусім психічний процес самостійного пошуку й відкриття суттєво нового, тобто процес опосередкування та узагальнення відображення дійсності під час її аналізу й синтезу, що виникає на основі практичної діяльності й досвіду.

Теоретично-понятійне мислення - це таке мислення, здійснюючи яке людина в процесі розв'язування завдання звертається до понять, виконує дії в розумі, безпосередньо не маючи справи з досвідом, одержуванім за допомогою органів чуття. Людина обговорює та шукає розв'язок задачі з початку й до кінця у розумі, користуючись одержаними іншими людьми готовими знаннями, які виражені в понятійній формі, у судженнях, умовиводах. Теоретичне понятійне мислення характерне для наукових теоретичних досліджень.

Теоретично-образне мислення відрізняється від понятійного тим, що матеріалом, який тут використовує людина для розв'язування задачі, постають не поняття, судження чи умовивід, а образи. Вони або безпосередньо дістаються з пам'яті або творчо відтворюються уявленням, чи навіть уявою. Такий вид мислення застосовують працівники літератури, мистецтва, взагалі

люди творчої праці, які мають справу з образами. В ході розв'язування розумових задач відповідні образи уявно перетворюються так, щоб людина в результаті маніпулювання ними змогла безпосередньо побачити розв'язок задачі, яка її цікавить

Обидва розглянутих види мислення - теоретично-понятійне та теоретично-образне - в дійсності, як правило, співіснують. Вони непогано доповнюють один одного, розкривають людині різні, але взаємопов'язані сторони буття. Теоретично-понятійне мислення дає хоч і абстрактне, але разом з тим найбільш точне, узагальнене відображення дійсності. Теоретично-образне мислення дозволяє одержати конкретне суб'єктивне її сприйняття, яке не менш реальне, ніж об'єктивно-понятійне. Без того чи іншого виду мислення наше сприйняття дійсності не було б таким глибоким і різнобічним, точним і багатим різноманітними відтінками, яким воно є насправді.

Відмінність наступного виду мислення - *наочно-образного* - полягає в тому, що розумовий процес в ньому безпосередньо пов'язаний зі сприйняттям мислячою людиною оточуючої дійсності та без нього здійснюватись не може. Мислячи наочно-образно, людина прив'язана до дійсності, а найнеобхідніші для мислення образи представлені в її короткочасній та оперативній пам'яті (на відміну від цього образи для теоретичного образного мислення дістаються із тривалої пам'яті й потім перетворюються). Дана форма мислення найбільш повно й розгорнуто представлена в дітей дошкільного й молодшого шкільного віку, а у дорослих - серед людей, зайнятих практичною роботою. Цей вид мислення достатньо розвинутий у всіх людей, кому часто доводиться приймати рішення про предмети своєї діяльності, тільки спостерігаючи за ними, але безпосередньо їх не торкаючись.

Наочно-образне (образне, просторове) мислення - це розв'язування задач шляхом ідеального перетворення їх умов. Дитина чотирьох-шести років, не маючи можливості діяти практично, здатна оперувати образом об'єкта, що викликав інтерес. Проте він ще не виходить за межі її сприйняття.

Особливість *наочно-дійового* виду мислення полягає в тому, що сам процес мислення являє собою практичну перетворювальну діяльність, котра здійснюється людиною з реальними предметами. Основною умовою розв'язування задачі в даному випадку являються правильні дії з відповідними предметами. Цей вид мислення поширений у людей, зайнятих реальною виробничою працею, результатом якої є створення конкретного матеріального продукту. Наочно-дійове мислення - це розв'язування задач, поданих у наочній формі, шляхом практичних дій.

Цей вид мислення виявляють деякі тварини. Так, змінюючи співвідношення елементів ситуації, в якій перебуває, дістає потрібний їй предмет.

У дитини наочно-дійове мислення є першим кроком до опосередкованого пізнання свого оточення.

Перехід від наочно-дійового через наочно-образне до словесно-логічного мислення виявляє його онтогенез, тоді як інша класифікація за основу бере характер задач.

Словесно-логічне мислення - це провідний засіб теоретичного освоєння дійсності, що інтенсивно формується під час оволодіння дітьми науковими поняттями в процесі навчання. Воно має вигляд міркування, і здійснюється шляхом таких мислительних дій як аналіз, синтез, абстрагування, узагальнення, порівняння.

Теоретичне мислення можна вважати різновидом словесно-логічного. Це засіб цілеспрямованого теоретичного освоєння дійсності, відтворення її у поняттях. Теоретичне мислення спрямоване, як правило, на побудову узагальненого і значною мірою усвідомленого образу світу. Двома його формами є дискурсивне та інтуїтивне мислення.

Дискурсивне мислення - це розгорнуте в часі міркування за допомогою умовиводів - способів логічного зв'язку суджень. Умовивід здійснюється шляхом індукції - від менш загальних до більш загальних суджень або ж дедукції - застосування вже відомого до нових випадків.

Проте і дискурсивне мислення має неусвідомлені компоненти. Коли ж такі компоненти домінують, воно набуває вигляду інтуїції - нібито безпосереднього й майже раптового акту пізнання, що здійснюється без достатньо логічних підстав.

Практичне мислення генетично пов'язане з наочно-дійовим, але за механізмами здійснення нагадує теоретичне, тобто також може бути як дискурсивним, так і інтуїтивним. Проте, на відміну від теоретичного, воно є засобом розв'язання конкретних задач та передбачає внесення якихось дій у дійсність.

Практичне мислення може мати вигляд технічного (обслуговує процес створення й вдосконалення людиною технічних об'єктів) чи оперативного (розв'язання задач, що виникають під час управління технічними об'єктами) мислення.

Творче (продуктивне) мислення може бути наочно-образним або словесно логічним, дискурсивним або інтуїтивним, теоретичним або практичним. Це головне знаряддя творчості, спосіб розв'язання її оригінальних і складних задач. Зрештою, це мислення, продуктом якого є принципово новий або вдосконалений образ того чи іншого аспекту дійсності.

Кожен вид мислення реалізується за допомогою певних психологічних механізмів - складників процесу мислення.

Перелічені види мислення виступають одночасно і як рівні його розвитку. Теоретичне мислення вважається більш досконалим, ніж практичне, а понятійне представляє собою більш високий рівень розвитку в порівнянні з образним. З одного боку, за такими міркуваннями лежить реальний зміст, так як понятійне і теоретичне мислення в філо- й онтогенезі дійсно з'являються пізніше, ніж, скажімо, практичне й образне. Але, з іншого боку, кожен із чотирьох названих видів мислення сам по собі може розвиватись відносно незалежно від інших і досягати такої висоти, що напевно перевершить філогенетично більш пізню, але онтогенетично менш розвинуту форму. Наприклад, у висококваліфікованих робітників наочно-дійове мислення може бути набагато більш розвинутим, ніж понятійне у міркуючих на теоретичні

теми студентів. Наочно-образне мислення художника може бути більш досконалим, ніж словесно-логічне у посереднього вченого.

Всі види мислення в людини співіснують, можуть бути представлені в одній і тій же діяльності. Але в залежності від її характеру і кінцевих цілей, домінує той чи інший вид мислення. За цими ознаками вони всі й розрізняються. За ступенем своєї складності, за вимогами, які вони пред'являють до інтелектуальних та інших здібностей людини, всі названі види мислення не поступаються один одному.

3. Особистісна зумовленість мислення

Розумова діяльність різних людей, підлягаючи загальним психологічним закономірностям, водночас характеризується індивідуальними особливостями, або якостями розуму.

Якості розуму (індивідуальні особливості):

1. *Самостійність мислення* характеризується вмінням людини ставити нові завдання й розв'язувати їх, не вдаючись до допомоги інших людей. Самостійність мислення ґрунтується на врахуванні знань і досвіду інших людей, але людина, якій властива ця якість, творчо підходить до пізнання дійсності, знаходить нові власні шляхи і способи вирішення пізнавальних та інших проблем.

2. *Критичність мислення* виявляється в здатності суб'єкта пізнавальної діяльності не потрапляти під вплив чужих думок, об'єктивно оцінювати позитивні та негативні аспекти явища чи факту. Людина з критичним мисленням вимогливо оцінює власні думки, ретельно перевіряє рішення.

3. *Гнучкість мислення* виявляється в умінні швидко змінювати свої дії при зміні ситуації діяльності.

4. *Глибина мислення* виявляється в умінні проникати в сутність складних питань, розкривати причини явищ, бачити проблему там, де її не помічають інші.

5. *Широта мислення* виявляється в здатності охопити широке коло питань. Широта мислення є показником ерудованості особистості, її інтелектуальної різнобічності.

6. *Послідовність мислення* виявляється в умінні дотримуватися логічної наступності під час висловлювання суджень, їх обґрунтування. Послідовним можна назвати мислення людини, яка суворо дотримується теми міркування не відхиляється в бік, не «перестрибує» з однієї думки на іншу.

7. *Швидкість мислення* — це здатність швидко розібратись у складній ситуації, оперативно обмірковувати правильне рішення й прийняти його. Швидкість мислення залежить від знань, міри сформованості розумових навичок, досвіду у відповідній діяльності. Швидкість мислення слід відрізнити від квапливості, що її демонструють деякі люди.

Досить близькими поняттями є категорії мислення та інтелекту. Оцінюючи когось як «розумну людину», ми позначаємо таким чином індивідуальні особливості інтелекту даної особистості.

Інтелект - це певний ступінь здатності людини розв'язувати завдання й проблеми відповідної складності.

Відповідним поняттю «мислення» у нашій повсякденній мові можна назвати слово «думання». «Розум» же виражає властивість, здатність, тоді як думання являє собою процес. Розв'язуючи завдання, ми думаємо. У цьому реалізується сфера мислення, а не інтелекту. Отже, обидва терміни виражають різні аспекти одного й того самого явища. Інтелектуальна людина - це та, яка здатна здійснювати процеси мислення. І якщо інтелект - здатність до мислення, то мислення - це процес, у якому реалізується інтелект.

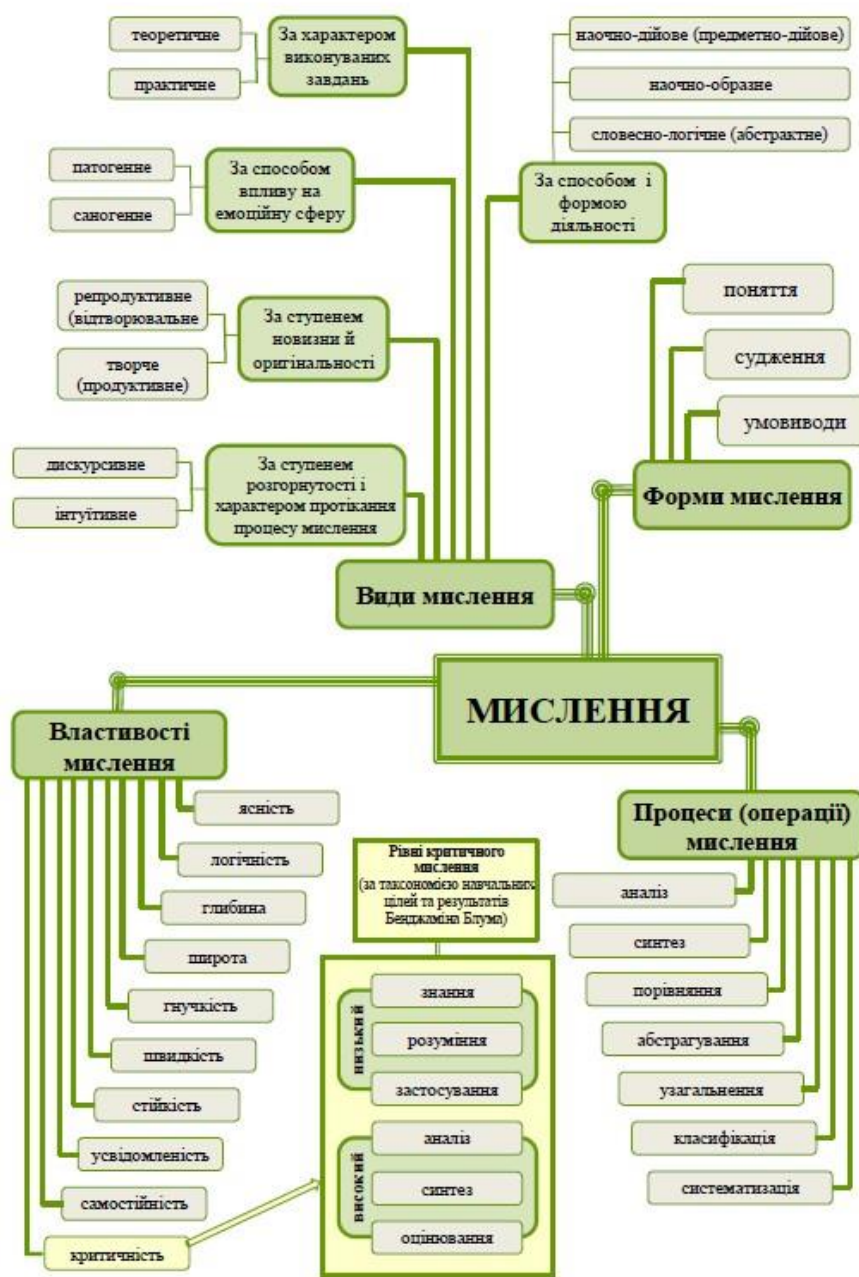

Рисунок – Критичне мислення у системі поняття «мислення»